

Стельмашук Жанна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-2368-4209,
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

ЕМОЦІЙНО-ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті на основі аналізу-психолого-педагогічних та нормативних джерел розкрито сутність понять «емоційний інтелект», «емоційна компетентність», «етична компетентність» та «емоційно-етична компетентність вчителя початкової школи».

З'ясовано, що в наукових доробках як зарубіжних, так і вітчизняних учених емоційно-етичну компетентність особистості розглядають як інтегроване поняття, що базується на змістових характеристиках емоційної та етичної компетентностей.

Встановлено, що емоційна компетентність є динамічною комбінацією поглядів, цінностей, знань про емоції, вміння вираження, розуміння, керування власними емоціями та емоційним станом учнів, особистих якостей, що формує здатність успішно організовувати освітній процес на емоційній основі, засадах емпатії, поваги, співпраці. Емоційний інтелект є базисною основою для її формування.

Уточнено, що етична компетентність педагога презентує рівень сформованості моральних цінностей і принципів особистості та проявляються в умінні реагувати в різних психолого-педагогічних ситуаціях без порушення норм педагогічної етики.

Доведено, що емоційно-етична компетентність вчителя закладу загальної середньої освіти є однією з фахових компетентностей та полягає в здатності усвідомлення особистісних відчуттів, почуттів та емоцій, потреб, керуванні власними емоційними станами; здатності до конструктивної та безпечної взаємодії з учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: компетентність, емоційна компетентність, етична компетентність, емоційно-етична компетентність, емоційний інтелект, вчителі початкової школи.

Постановка проблеми. Сучасний вчитель повинен бути готовим до виконання професійної діяльності в складних і навіть стресових умовах, що потребують емоційної стійкості та виваженості. Він повинен «здійснювати

освітній процес на емоційній основі, будувати стосунки з учнями на засадах довіри, поваги, емпатії, свідомо виражати та керувати емоціями, розпізнавати, розуміти емоційний світ молодших школярів, створювати позитивний емоційний настрій та сприятливий психологічний клімат» (Сухопара, 2020).

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Здійснений науковий пошук засвідчує, що предметом наукової уваги часто виступають етична або емоційна компетентності як складові інтегрованого поняття «емоційно-етична компетентність».

Проблема формування емоційної компетентності особистості, зокрема вчителя, простежується у працях О. Лазуренко, О. Льошенко, І. Матійків, Т. Скорик, І. Сухопарої та ін. Питання етичної компетентності вчителя висвітлені в наукових доробках І. Васяновича, Л. Лісіної, В. Матіяш, Н. Устинової, Л. Хоружої, Н. Гринькової, Ж. Стельмашук та ін.

Незважаючи на наявність окремих досліджень (С. Гречаник, Н. Гречаник, О. Лядбрук, Є. Кочерга, Н. Овчар, В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Скиба, С. Пухно, Т. Щербак та ін.), проблема формування емоційно-етичної компетентності вчителя початкової школи на сьогодні залишається до кінця невирішеною, що й обумовило вибір теми цієї наукової розвідки.

Мета статті – розкрити сутність емоційно-етичної компетентності вчителя початкової школи як психолого-педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснений аналіз наукових джерел засвідчив, що серед дослідників емоційно-етичної компетентності немає однозначної думки щодо визначення цього поняття, його складових. Можемо констатувати, що поняття відносно нове і його тлумачення відсутнє у довідковій літературі з психології та педагогіки. Тому вважаємо за доцільне розглянути погляди науковців щодо трактування сутності емоційно-етичної компетентності особистості в площині її складників: емоційної та етичної.

Квінтесенція емоційної компетентності вперше було розкрито у роботах американського психолога, дослідника феномену емоційного інтелекту Д. Гоулмана.

Слід зазначити, що деякі науковці емоційну компетентність розглядають як складову емоційного інтелекту особистості, при цьому під останнім розуміється когнітивна здатність людини до розуміння та управління своїми власними емоціями та емоціями інших людей, а саме: здатність точно виражати й розпізнавати емоції (ідентифікація емоцій), здатність викликати емоції, які допомагають при вирішенні розумових завдань, здатність розуміти складні емоції та їх причини, здатність зберігати або змінювати свій емоційний стан та емоції іншої людини (Носенко, Коврига, 2003).

Натомість дослідниця означеної проблеми психології О. Лазуренко зазначає, що усі здібності, представлені Д. Гоулменом в якості структурних компонентів емоційної компетентності, відносяться не лише до емоційної сфери особистості. Серед блоків складових емоційної компетентності є такі, як розуміння себе, своїх емоцій, емпатія, саморегуляція, що представлені і як складові емоційного інтелекту у моделях Дж. Мейера, П. Селовея і Рувена Бар-

Она. Тобто, можна припустити, що мотивація як спрямована активність особистості є специфічною складовою емоційної компетентності (на відміну від емоційного інтелекту) і саме мотиваційний блок зумовив виокремлення феномену емоційної компетентності (Лазуренко, 2014, с.126).

Т. Скорик на основі аналізу праць зарубіжних вчених доходить висновку, що «емоційна компетентність – це комплексна характеристика особистості, що є результатом прояву її емоційного інтелекту та виявляється як здатність до адекватної рефлексії, саморегуляції, прояву емпатії та відповідної соціальної взаємодії; готовність і здатність людини вчасно ідентифікувати та усвідомлювати власні емоції та визначати потреби, які їх продукують; емпатійно розуміти емоції та потреби інших та адекватно реагувати на них; скеровувати емоційні реакції, як власні, так і інших людей, на допомогу, а не руйнацію; здатність до звільнення від негативних емоцій та заміщення їх адекватними ситуаціям реакціям» (Скорик, 2020).

Проведений аналіз праць українських вчених дав змогу констатувати, що емоційна компетентність трактується як «конструкт емоційного реагування, який пов'язаний з емоційним інтелектом та спрямований на оволодіння людиною певним ставленням до власних й чужих переживань з метою самовдосконалення (Льошенко, 2012); «здатність управляти власними емоційними реакціями у звичних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності» (Матійків, 2017).

Ми поділяємо думку І. Сухопарої, яка емоційну компетентність вчителя початкової школи розуміє як динамічну комбінацію поглядів, цінностей, знань про емоції, вміння вираження, розуміння, керування власними емоціями та емоційним станом учнів, особистих якостей, що формує здатність успішно організовувати освітній процес на емоційній основі, засадах емпатії, поваги, співпраці з школярами, їх батьками, колегами, реалізовувати себе в професійній діяльності» (Сухопара, 2020).

Нам також імпонує думка І. Матійків, що вдосконалення емоційної компетентності педагога передбачає оволодіння базовими емоційними вміннями, формування переконань і цінностей емоційно компетентної людини, а також психологічної готовності до усвідомленого емоційного реагування (Матійків, 2017). На відміну від неусвідомленого, усвідомлене емоційне реагування – це вміння людини обирати доцільну емоційну реакцію залежно від комунікативної ситуації та конструктивно реалізувати її в діях, поведінці, вчинках (Матійків, 2017). З означеного робимо висновок, що педагог повинен розуміти роль емоцій, їх важливість у спілкуванні та вплив на здобувачів освіти.

Наявність етичної компетентності в структурі професійної компетентності розширює професійні можливості педагога і проявляється як здатність ефективно будувати педагогічний процес і взаємодіяти з усіма учасниками освітньої діяльності.

Етична компетентність, як зазначає Н. Устинова (2014), як базова складова професійності вчителя віддзеркалює його духовність і моральність, внутрішню

культуру, здатність ухвалювати адекватні моральні рішення та діяти відповідно до норм педагогічної етики. Саме це дозволяє педагогу визначити ставлення до своїх професійних обов'язків і, передусім, до людей, з якими він контактує в процесі діяльності.

Авторка називає складовими етичної компетентності особистісні якості, емоційно-ціннісне відношення до педагогічної діяльності, які забезпечують вибір учителем свідомої етичної поведінки як віддзеркалення нормативно-етичних професійних засад та гуманістичної спрямованості його педагогічної діяльності. Наслідком несформованості етичної компетенції педагога є етико-педагогічні помилки в педагогічній діяльності (Устинова, 2014).

Л. Лісіна робить висновок, що «...етична компетентність має дві форми прояву: статичну і динамічну. Статична форма характеризує рівень сформованості моральних цінностей і принципів особистості й відбиває її наявний етичний рівень. Динамічна форма проявляється в умінні реагувати в різних психолого-педагогічних ситуаціях без порушення норм педагогічної етики» (Лісіна, 2019).

Підсумовуючи вищезначене, можна стверджувати, що емоційно-етичну компетентність особистості варто досліджувати в площині інтеграції комплексу знань, умінь, навичок в емоційній сфері, що забезпечує ефективну самореалізацію в соціумі, здатність до само ідентифікації та вияву власних емоцій та розпізнання емоцій інших, до саморегуляції емоцій і регуляції емоцій інших, до застосування емоцій на засадах емпатії, морально-етичних норм і правил.

Відповідно до «Професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020) емоційно-етична компетентність вчителя закладу загальної середньої освіти є однією з фахових компетентностей, що є запорукою повноцінної реалізації трудової функції «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, та полягає в здатності усвідомлення особистісних відчуттів, почуттів та емоцій, потреб, керуванні власними емоційними станами; здатності до конструктивної та безпечної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатності усвідомлення та цінування взаємозалежності людей і систем у глобальному світі».

Відповідно до наказу Державної служби якості освіти України від 01.03.2019 № 01-11/9 (в редакції наказу Державної служби якості освіти України від 21.02.2023 № 01-10/32) затверджено «Методику експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення їх практичного досвіду роботи», в якій виділено два критерії з показниками для оцінювання рівня сформованості емоційно-етичної компетентності вчителя: розвиток емоційного інтелекту учнів (вчить розуміти учнів власні почуття та емоції; педагогічно доцільно реагує на дитячі емоції; створює ситуацію успіху; володіє навичками емпатії) та емоційно-етична сфера особистості вчителя (педагогічна спрямованість емоцій; імідж вчителя відповідає педагогічній професії) (2019, с. 3).

Емоційно-етичний розвиток, що відображається в його емоційно-етичній компетентності, є постійним процесом особистісно-професійного зростання вчителя. Задля цього він повинен постійно підвищувати рівень моральної культури, розвивати емоційний інтелект, поглиблювати знання норм і правил педагогічної етики та здійснювати професійну рефлексію.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Рівень сформованості емоційно-етичної компетентності вчителя, безумовно, впливає на якість та результативність освітнього процесу, побудову конструктивної взаємодії з оточуючими. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні критеріїв та показників сформованості емоційно-етичної компетентності вчителя початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Носенко, Е. Коврига, Н. (2003). *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції* : монографія. Київ : Вища шк., 126 с.

Лазуренко, О. (2014). До проблеми визначення змісту емоційної компетентності. *Молодь і ринок*. 2014. № 2, сс. 124-130.

Скорик, Т. (2020). *Емоційна компетентність як необхідна складова професійної успішності сучасного вчителя*. «Освіта майбутнього: концепції, методи, підходи : колективна монографія» / кол.авт.; гол.ред. В. В. Любарець, В. В. Бахмат. Київ : Міленіум. СС. 277–287.

Льошенко, О. (2012). Проблема розвитку емоційної компетентності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Вип. 14, сс.119–126.

Матійків, І. (2017). Емоційна компетентність педагога як чинник позитивної взаємодії в професійному середовищі. *Молодь в умовах нової соціальної перспективи*: збірка наукових праць. Випуск 16. Київ. СС. 468–472.

Сухопара, І. (2020). Емоційна компетентність вчителя в контексті нової української школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр.* 2020. Вип. 1, сс. 111–122.

Устинова, Н. (2014). Формування етичної компетентності сучасного вчителя. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Педагогіка. Т. 251, Вип. 239, сс. 78–82.

Лісіна, Л. (2019). *Педагогічні умови формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи*. URL. <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0-%D0%9B%D1%96%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf> (дата звернення 08.05. 2024).

Міністерство освіти і науки України (2024). *Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти», «Вчитель закладу середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» (з дипломом молодшого спеціаліста): Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства*

України від 23.12.2020 р за № 2736. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoi-serednoi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення 08.05. 2024).

Державна служба якості освіти України (2019). *Методика експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення їх практичного досвіду роботи: Наказ Державної служби якості освіти України від 01.03.2019 № 01-11/9* (в редакції наказу Державної служби якості освіти України від 21.02..2023 № 01-10/32). URL:<https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/2023.02.21-Metodika-2023-dodatki.pdf> (дата звернення 08.05. 2024).

REFERENCES

Nosenko, E. Kovryha, N. (2003). *Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovnifunksii: monohrafiia* [Emotional Intelligence: Conceptualization of the Phenomenon, Main Functions: Monograph]. Kyiv: Vyshchashk., 126 s. [in Ukrainian]

Lazurenko, O. (2014). Do problemy vyznachennia zmistu emotsiinoi kompetentnosti [To the Problem of Determining the Content of Emotional Competence]. *Molod i rynek*. 2014. No 2, ss. 124–130. [in Ukrainian]

Skoryk, T. (2020). *Emotsiina kompetentnist yak neobkhidna skladova profesiinoi uspishnosti suchasnoho vchytelia* [Emotional Competence as a Necessary Component of the Professional Success of a Modern Teacher. «Education of the Future: Concepts, Methods, Approaches: a Collective Monograph»]. «Osvita maibutnoho: kontseptsii, metody, pidkhody : kolektyvna monohrafiia» / kol.avt.; hol.red. V. V. Liubarets, V. V. Bakhmat. Kyiv : Milenium. SS.277–287. [in Ukrainian]

Loshenko, O. (2012). Problema rozvytku emotsiinoi kompetentnosti [The Problem of Developing of Emotional Competence]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. Vyp. 14, ss.119–126. [in Ukrainian]

Matiikiv, I. (2017). Emotsiina kompetentnist pedahoha yak chynnyk pozytyvnoi vzaiemodii v profesiinomu seredovyshchi [Emotional Competence of the Teacher as a Factor of Positive Interaction in the Professional Environment]. *Molod v umovakh novoi sotsialnoi perspektyvy»: zbirk naukovykh prats*. Vypusk 16. Kyiv, SS. 468–472. [in Ukrainian]

Sukhopara, I. (2020). Emotsiina kompetentnist vchytelia v konteksti novoi ukrainskoi shkoly [Emotional Competence of the Teacher in the Context of the New Ukrainian School]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr.* 2020. Vyp. 1, ss. 111–122. [in Ukrainian]

Ustynova, N. (2014). Formuvannia etychnoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia [Formation of Ethical Competence of a Modern Teacher]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu*

«Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Seriia : Pedahohika. T. 251, Vyp. 239, ss. 78–82. [in Ukrainian]

Lisina, L. (2019). *Pedahohichni umovy formuvannia etychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly* [Pedagogical Conditions for the Formation of Ethical Competence of the Perspective Primary School Teacher]. URL: [https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0-\[in Ukrainian\]%D0%9B%D1%96%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf](https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0-[in Ukrainian]%D0%9B%D1%96%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf) (data zvernennia 08.05. 2024). [in Ukrainian]

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2024). *Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiïamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu serednoi osvity», «Vchytel zakladu serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity» (z dyplomom molodshoho spetsialista)* [About the Approval of the Professional Standard for the Professions «Teacher of Primary Classes of a Secondary Education Institution», «Teacher of a Secondary Education Institution», «Teacher of Primary Education» (with a Diploma of a Junior Specialist)]: Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 r za No 2736. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> (data zvernennia 08.05. 2024). [in Ukrainian]

Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy (2019). *Metodyka ekspertnoho otsiniuvannia profesiïnykh kompetentnostei uchasnykiv sertyfikatsii shliakhom vyvchenniay ikh praktychnoho dosvidu roboty* [Methods of expert evaluation of professional competences of certification participants by studying their practical work experience]: Nakaz Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy vid 01.03.2019 No 01-11/9 (v redaktsii nakazu Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy vid 21.02..2023 No 01-10/32). URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/2023.02.21-Metodika-2023-dodatki.pdf> (data zvernennia 08.05. 2024). [in Ukrainian]

EMOTIONAL AND ETHICAL COMPETENCE OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER AS A PSYCHOLOGISTA PEDAGOGICAL PROBLEM

Zhanna Stelmashuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Theory
and Methods of Education Department,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2368-4209,
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Abstract. The essence of the concepts of emotional intelligence, emotional competence, ethical competence and emotional and ethical competence of an elementary school teacher have been revealed in the article based on the analysis of psychological-pedagogical and legal sources.

The relevance of the mentioned question in the context of the tasks of the New Ukrainian School has been proven. It was found that in the scientific works of both foreign and Ukrainian scientists, the emotional and ethical competence of the individual is considered as an integrated concept based on the content characteristics of emotional and ethical competences.

It was established that emotional competence is a dynamic combination of views, values, knowledge about emotions, the ability to express, understand, manage one's own emotions and the emotional state of students, personal qualities that form the ability to successfully organize the educational process on an emotional basis, the principles of empathy, respect, and cooperation. Emotional intelligence is the basic basis for its formation. Some researchers of the problem of emotional competence of the individual assume that, in contrast to emotional intelligence, motivation as a directed activity of the individual is a specific component of emotional competence.

It is specified that the ethical competence of the teacher presents the level of formation of moral values and principles of the individual and is manifested in the ability to react in various psychological and pedagogical situations without violating the norms of pedagogical ethics.

It has been proven that the emotional and ethical competence of a teacher of a general secondary education institution is one of the professional competences and consists in the ability to be aware of personal sensations, feelings and emotions, needs, to manage one's own emotional states; the ability to constructively and safely interact with the participants of the educational process.

Keywords: competence, emotional competence, ethical competence, emotional and ethical competence, emotional intelligence, primary school teachers.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2024 р.